

Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî and Certain Opinions of Him on Sufism

Dr. Hatice Gargu Karadeniz

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
hatice_gargu34@hotmail.com

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0003-4225-4941

Doç. Dr. Veysel Akkaya

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
veysel.akkaya@izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0002-4760-9951

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma/Research Article
Geliş Tarihi Received	03 Mart/March 2023
Kabul Tarihi Accepted	07 Nisan/April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran/June 2023
Yayın Sezonu Pub Date	Haziran/June
Season Cilt Volume	26
Sayı Issue	51
Sayfa Pages	1-25

Atıf | Cite as

Hatice Gargu Karadeniz – Veysel Akkaya, “Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Bazı Tasavvufî Görüşleri”.
Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 26/51 (Haziran 2023), 1-25.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by
iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hatice Gargu Karadeniz-Veysel Akkaya).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50),
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması:
Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50),
Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision:
Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz*

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 4./10. asırda; muhaddis, müfessir, müverrih, müellif, âlim, imâm, hâfız ve bunlardan daha ziyade Horasan şeyhi kimliğiyle maruf ve meşhur olan bir sûfidir. O, zikredilen tüm bu vasıflarının zenginleştirip kemâle erdirdiği sûfi kimliğinin bir tezahürü olarak, tasavvufun tarih, ilim, âdâb, ahlâk, mücâhedeler, hâller, makamlar, sûfilerin söz ve yaşantıları, âyet ve hadis yorumları, hataları vd. konulara dair birçok eser telif etmiştir. Sülemî, tasavvuf ve sûfilerin çeşitli veçhelerine dair yazdığı onlarca eserde; bir yandan tasavvufun hakikatini dilsel manada izah etmeye çalışırken diğer yandan müntesibi olduğu Melâmetiyye/Melâmetiliğin usûl, esas ve gereklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bir diğer ifadeyle o, tasavvufun ne olup ne olmadığını beyan ederken, konuları melâmetî bakış açısıyla ele alıp tasavvufî bir değer dünyası inşa etmiştir. Sülemî'yi özgün ve seçkin kılan en önemli husus ise; tüm bunları, alanında ilk olma payesiyle yapmış olmasıdır. Binaenaleyh tasavvufun hakikati alanına giren mesele ve mevzuları ehl-i Melâmet gözüyle yorumlayan ve bunu yaparken ardında en eski ve en kapsamlı yazılı kaynakları bırakan Sülemî'nin hayatı, eserleri ve bazı tasavvufî görüşleri hakkında bu çalışmada ana hatlarıyla bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Tasavvuf, Melâmetilik, Ehl-i Melâmet, Melâmetî

* Bu çalışma, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
This study has been prepared based on the doctoral thesis titled *Abu Abdurrahman es-Sülemî and his Sufi Views*.

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî and Certain Opinions of Him on Sufism

Abstract

Abu Abd ar-Rahman as-Sulamî is a sufi known as an exegesis and hadith scholar, historian, author, scholar, hâfiz and the sheikh of Khorasan in the 4th/10th century. As the reflection of his sufi identity, which he enriched through abovementioned attributes, he wrote many books on history of Sufism, 'ilm, dhikr (remembrance), good manners, ethics, dealing, states, stages, grantings; sayings and lives of Sufis, their commentary on hadith and verses, their wrongdoings, etc.. as-Sulamî, wrote on various aspects of Sufism, tried to explain the core of Sufism in linguistic terms and on the other hand aimed to introduce the base, method, and traditions of Malâmâtiyyah. In other words, when he expresses what Sufism is and what it is not, he constructed a Sufi world of meaning by discussing the subjects from a Malâmâti perspective. What makes as-Sulamî unique is that he is the first to initiate these in his field. Hereupon this article aims to provide an outline on the life, works and certain opinions on sufism of as-Sulamî's who interpreted the subjects of sufism from Malâmâti perspective and left early and comprehensive written sources behind.

Keywords: Abu Abd ar-Rahman es-Sulamî, Sufism, Malâmâtiyyah, Ahl al-Malâma, Malâmâti

أبو عبد الرحمن السلمي و بعض آرائه الصوفية

المخلص

أبو عبد الرحمن السُّلَمِيّ هو صوفي مشهور ومفسر ومؤرخ ومؤلف وعالم وإمام وحافظ وأضافة إلى ذلك كان يعد شيخ خراسان في القرن الرابع الهجري والعاشر الميلادي. كما أنه قام بكتابة العديد من الكتب حول تاريخ التصوف والعلم والذكر والأدب والأخلاق والجهاد والأحوال والمقامات والرخص وأقوال وسلوك الصوفية وأخطائهم، وتفسير القرآن الكريم والحديث الشريف وغيرها، ويُعد السُّلَمِيّ أحد رواد التصوف الذين ورثوا التراث العرفاني من اثنين من أهم مراكز التصوف في عصره وهما بغداد وخراسان، من خلال ما توارثه هذا المركزان من مؤلفات وأعلام، وقد كتب السُّلَمِيّ عشرات الكتب حول مختلف جوانب التصوف وطبقات الصوفية، حيث حاول في بعضها شرح حقائق التصوف وفق منهج لغوي، بينما حاول في البعض الآخر إبراز أسس ومتطلبات الملامية التي كان منتسبًا إليها. وبجده الطريقة، قام ببناء عالم صوفي فريد من نوعه وخاص به. ويتميز السُّلَمِيّ بأنه كان رائداً في مجاله. وبالتالي، فإن حياته وكتبه وبعض آرائه الصوفية تعد من الآثار المميزة والهامة في مجال التصوف واللامية .

الكلمات المفتاحية: أبو عبد الرحمن السُّلَمِيّ، التصوف، الملامية، أهل الملامة، الملامتي.

Giriş

Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 412/1021), 4./10. asır İslâm coğrafyasının Horasan bölgesinde yer alan Nişâbur'un en önde gelen müellif sûfilerinden biridir. Sülemî'yi, günümüze ulaşan en eski ve en kapsamlı tasavvufi eserlerin farklı müellifler tarafından tek tek telif edildiği 4./10. asırda diğer müellif sûfilere ayıran başlıca özelliği, onun bir melâmetî olması ve bu kimliğinin tabii neticesi olarak eserlerinde Melâmetiyye hakkında bilgiler vermesidir.¹ Hicrî dördüncü asırdan bugüne gelindiğinde; Sülemî'yi muasır müellif sûfilere ayıran melâmetî vasfına ilave olarak, onun yazdığı eserlerin kahir ekseriyetle günümüze ulaştığı tespit edilir. Bu itibarla Sülemî, gerek ehl-i melâmet olması ve gerek bu kimliğin yazılı şahitleri hükmünde olan eserlerinin bin yılı aşkın bir süre hayatiyetini sürdürmesi, Sülemî'yi tasavvuf tarihinde yerini henüz başkasının doldur(a)madığı seçkin bir konuma taşır. Sülemî sadece Melâmetîlik hakkında değil, yazdığı onlarca eserde on dört asırlık tasavvuf tarihinin ilk dört asırlık birikimini tevarüs ettirerek tasavvufun hakikatini ortaya koymaya çalışmıştır. Binaenaleyh tasavvuf tarihinde; ilk defa Melâmetîliği yazılı olarak şerh eden şârih bir melâmetî ve tasavvufun hakikatini ortaya koyma çabasıyla muhakkik bir sûfi özelliğiyle mümtaz bir yere sahip olan Sülemî'nin, aşağıda; hayatı, eserleri, tasavvufî görüşlerine kaynaklık etmesi bakımından ilim anlayışı ve belli başlı tasavvufî görüşleri hakkında bilgi verilecektir.

1. Hayatı

Hadis, tefsir ve tasavvuf ricâl kitaplarında ismi ve şeceresi Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Mûsâ b. Hâlid b. Sâlim b. Râviye b. Saîd b. Kabîsa b. Serrâk (Sürâka) olarak zikredilen Ebû Abdurrahman es-

¹ Sülemî ile aynı asırda yaşamakla beraber bazı kaynaklara göre hocası da olduğu belirtilen Horasan sûfilerinden Serrâc'ın, Melâmetiyye'ye ve bununla bağlantılı diğer konulara eserinde yer vermemesi; Sülemî ve eserlerinin, tasavvuf tarihinde özellikle Melâmetiyye konusunda önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur. Serrâc'ın Sülemî üzerinde tesirleri olmasının yanı sıra Horasanlı bir sûfi olarak tasavvufun birçok konusuna ışık tuttuğu *el-Lûm'a*'da Melâmetîlik'ten söz etmemesi, kanaatimizce Serrâc'ın Basra merkezli Sâlimiyye mezhebiyle yakından ilişkisiyle bağlantılıdır. Benzer şekilde aynı asır sûfilerinden Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb* adlı eserinin, söz konusu Sâlimiyye mezhebinin ahlâki ilkelerinden oluştuğu ve Kelâbâzî'nin de *et-Taarruf* eserinde Irak sûfilerini merkeze alan bir üslup takip ettiği vb. bilgiler dikkate alındığında; mezkur sûfilerle aynı asırda yaşamış olmakla birlikte Melâmetiyye başta olmak üzere tasavvufta birçok konuya ait ilk eserlerin müellifinin neden Sülemî olduğu sorusunun cevabı ortaya çıkmaktadır. Bk. Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu (İzmir: Ufuk Yayınları, 2011), 87-123.

Sülemî, 325/937 senesi 10 Cemâziye'l-âhira/25 Nisan Salı günü Nişâbur'da dünyaya geldi.² Babası Hüseyin b. Muhammed Arapların Ezd, annesi Süleym kabilesine mensuptur.³ Bu itibarla anne ve baba tarafından Arap olan Sülemî, babasının kabilesi Ezd yerine, anne tarafından dedesi Ebû Amr İsmail b. Nuceyd'in kabilesi Süleym'e nisbet edilir.⁴

Tarihî kaynaklarda Sülemî'nin neden *Ebû Abdurrahman* künyesi aldığına dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte yine aynı kaynaklarda; kendisinin bir evlilik yaşadığı ve çocuğu olduğu veyahut evlatlık edindiği hakkında hiçbir işaret bulunmamaktadır.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, ilk dinî terbiye ve eğitimi, zühd ve mücâhedeyle tanınan babası Hüseyin b. Muhammed'den almıştır.⁵

² Hâkim Nisâbüri, *Târihu Nisâbüri*, thk. Mâzin b. Abdurrahman el-Bahsîli el-Beyrutî (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006), 398-399; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût - Muhammed Naîm el-Araksûsi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 17/247; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Mahmûd el-Arnâût (Dimaşk - Beyrut: Dârü Ibn Kesîr, 1410/1989) 5/67; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.]), 9-10 (İki cilt tek kitapta; bu kitapta iki tane 10. cilt var. 9. cilt yok. Muhtemelen baskı hatası. Buna göre Sülemî maddesinin 9. ciltte yer alması gerekir), 259.

Abdülgâfir el-Fârisî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin doğum tarihini hicrî 330 senesi olarak verirken, Zehebî bu konuda Sülemî'nin talebesi Muhammed b. Ali el-Haşşâb'ın verdiği şu bilgileri aktarır: "Hicrî Cemâziye'l-âhira'nın onuncu günü 325 senesinde doğdu. Bu tarih Mekki b. Abdân'ın ölümünden altı gün sonradır. 333 senesinde Ebû Bekir Sıbgî'den, Esam ve Ebû Abdillâh b. Ahram'dan hadis yazdı ve dedesi İsmail b. Nuceyd'den pek çok hadis dinledi". (Bk. Abdülgâfir el-Fârisî, *Târihu Nisâbüri: el-Müntehab mine's-siyâk*, haz. Mahmûd Kâzım el-Mahmûdî (Kum: Cemâatü'l-Müderriisn, 1362/1403/1983), 9; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17/247.) Sülemî'nin doğum tarihi hakkında verilen bu iki farklı bilgi değerlendirildiğinde, 330 senesinde doğan bir çocuğun henüz üç yaşında iken hadis yazamayacağı ve Mekki b. Abdân'ın dört Cemâziye'l-âhira 325 senesinde vefat ettiği düşünülürse, 325 tarihi Sülemî'nin doğum tarihi olarak kabul edilmelidir. (Bk. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969), 35.

³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956), 3/1046; Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, bi-i'tinâ' Sven Dederîng (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1394/1974) 2/380.

⁴ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Muhammed Emîn (Beyrut: Muhammed Hâşim el-Kütübî, 1976), 113; İbnü'l-Mülakkân, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, thk. Nûreddin Şerîbe (Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe, 1406/1986), 313.

Süleym kabilesi; ataları Süleym b. Mansûr'a dayanan Arapların meşhur bir kabilesidir ve müntesibleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu kabile mensupları İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmış, hatta onlardan bir cemâat Şam'ın Hims şehrinde ikamet etmiştir. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 111-112; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb* (Beyrut: Dârü Sâdır, [t.y.]), 2/128-129.

⁵ Hadis âlimi Hâkim Nisâbüri (öl. 405/1014), Hüseyin b. Muhammed'i; "Muâmelât ashâbi içinde onun gibisini az gördüm" sözleriyle anlatır. Hüseyin b. Muhammed, Abdullah Münâzil ve Ebû Ali Sekafî ile sohbet etmiş, Şiblî'yi görmüştü. Bk. Hâkim Nisâbüri, *Târihu Nisâbüri*, 398-399; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, tsh. Mehdi Tevhîdîpür (Tahran: Kitâbferûş-i Mahmûdî, 1337/1921), 312. Hüseyin b. Muhammed, oğlu Sülemî'ye, Ebû Ali Sekafî'den işittiği; Ahnef'in, ihvânın evlattan daha faziletli olduğuna dair söylediği sözü rivâyet eder. Bu rivâyet Sülemî'nin,

Ergenlik yaşına gelinceye kadar babasının gözetiminde büyüyen Sülemî, 340/951 yılından sonra babasının vefat etmesiyle,⁶ dedesi Ebû Amr b. İsmail en-Nüceyd'in himayesinde yetişir. Sika (güvenilir) râvî olma vasfıyla nitelenen İsmail b. Nüceyd, Melâmetîliğin önde gelen temsilcilerinden Ebû Osman el-Hîrî'nin (öl. 346/958) mürididir.⁷ Hicrî 365 yılının Rebîulevvel ayında vefat eden İsmail b. Nüceyd, torunu Sülemî'ye sadece irfanî geleneği değil, geniş bir kütüphane ile birlikte oldukça iyi derecede emlak miras bırakmıştır.⁸ Böylelikle Sülemî, dedesinden kalan zengin kütüphane ve mal sayesinde hayatında geçim sıkıntısı çekmeden vaktini ilme, tasavvufî eğitim ve terbiyeye sarfetmiştir.

Sülemî, yukarıda ifade edildiği üzere ilk dinî terbiye ve eğitimini ailesinden almakla birlikte, İslâmî ilim tedrisatında gelenek olduğu veçhile, ilk olarak hadis ezberlemek ve yazmak ile ilim hayatına başlar. Henüz sekiz dokuz yaşlarında Sıbgî'den hadis yazan Sülemî,⁹ birçok hadis âliminden hadis dinlemiştir¹⁰ ve birçoklarına da rivayet ederek¹¹ muksirûndan (çok hadis rivayet edenler) sayılmıştır. Hatta kendisinden hadis rivayet edenler arasında hadis hâfızı Hâkim en-Nisâbüri de yer alır.¹² Onun kırk yıldan daha fazla bir süre imla ve kıraat yoluyla hadis tahdis ettiği rivayet edilir.¹³ Sülemî, hadis rivayetinde sika olarak tanınmasına

babası Hüseyin b. Muhammed'den, onun da Ebû Ali Sekafî'den istifade ettiğinin işaretidir. Bk. Sülemî, *Âdâbü's-suhbe*, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid (Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1990), 94.

⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 312.

⁷ İsmail b. Nüceyd, zâhirî ve bâtnî ilmi tahsil etmede sadece yaşadığı şehir Nişâbur'la sınırlı kalmamış; Bağdat, Rey ve Horasan'ın âlim ve sülâhîlerinden istifade etmiş, hatta sülâhîler arasında Seyyidü't-taife (sülâhîlerin efendisi) lakabıyla anılan Cüneyd-i Bağdadî (öl. 297/909) ile sohbet etmiştir. Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 112; Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Büyük İslâm Târîhi), çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 11/487-488.

⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 9/210-211.

⁹ Hâkim Nisâbüri, *Târîhu Nisâbü'r*, 398-399.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1349/1931), 2/248; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1046; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* 9/208; Zehebî, *Mizânü'l-ittidâl*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Abdülfettâh Ebû Sünne (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 6/119.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1046; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/209; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Salâh Muhammed el-Hiyemî; râceahu Abdülkâdir el-Arnâût - Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'-ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1436/2015), 8/40; Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessîrin*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976), 98.

¹² Sem'ânî, *el-Ensâb*, 113; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 2/129.

¹³ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessîrin*, 98.

rağmen,¹⁴ onun bu yönü, tasavvufî nitelikli eserlerinde yer verdiği -bazıları tarafından- mevzu addedilen hadisler ile şâibeli hale getirilmeye çalışılmıştır.¹⁵ Ancak bu tutum, Sülemî gibi hadiste sika kabul edilen diğer birçok sûfînin de ortak kaderi olduğundan ithamdan öteye geçememiştir.

Kaynaklarda; hâfız, âlim, imâm, muhaddis, müfessir, müverrih, muhakkik, sûfî, evhad, Horasan şeyhi vd.¹⁶ vasıflarla tavsif edilen Sülemî'nin kimliğine esas renk veren onun sûfilîğidir. Zikredilen diğer tüm vasıflar, onun sûfî kimliğinin gölgesinde gelişen ve beslenen niteliklerdir. Sülemî'nin tasavvufta ilk şeyhi, Ebû Sehl Su'lukî'dir (öl. 369/980).¹⁷ Fakat şeyhi Ebû Sehl henüz hayatta iken Şeyh Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî'nin (öl. 367/978)¹⁸ müridi olur ve onun elinden hırka giyer.¹⁹ Sülemî'nin, tasavvufî irşad konusunda kendisine verilen icazetin bir nişanesi kabul edilen hırkayı, Şibli'nin müridi Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî'nin elinden giymesi, onun Bağdat tasavvuf ekolünün en güçlü temsilcilerinden Cüneyd-i Bağdadî ile manevî bağ kurduğu anlamına geliyordu. Bu itibarla Sülemî, kırk yaşına kadar beraber olduğu dedesi Ebû Amr aracılığıyla bir taraftan Melâmetîliğin etkin isimlerinden Ebû Osman

¹⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248.

¹⁵ Bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata - Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 15/151; Zehebi, *Mizânü'l-îtidâl*, 6/119.

¹⁶ Süleyman Uludağ, "Muhammed b. Hüseyin Sülemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/53-55. Sülemî'nin "muhakkik" ve "evhad" sıfatlarıyla zikredildiği yerler: Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed es-Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", thk. Kenneth Honerkamp, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/129; Sülemî, "Risâletü ravzati'l-mürîdîn", thk. Muhammed Sürî, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/373.

¹⁷ Adı: Muhammed b. Süleymân es-Su'lukî el-Fakir'dir. Şer'î ilimlerde zamanının imâmı ve bir tanesiydi. Şibli, Murtaîş ve Ebû Ali Sekafi'nin sohbetinde bulunmuş; Ebû'l-Hasan Bûşencî ve Ebû Nasr es-Saffâr en-Nisâbüri ile arkadaşlık etmiştir. Semâ güzel ve hâli iyi idi (Bk. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpûr, 312-313). Sülemî, *Tabakât* eserinde tasavvuftaki ilk ustada Ebû Sehl es-Su'lukî'nin terceme-i hâline her nedense yer vermemiştir. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-sufiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1434/2014), 6-518; Sülemî, *Tabakâtü's-sufiyye* (İlk Zahid ve Sûfiler), çev. Abdürrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 3-341.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî, Ebû Bekir eş-Şibli'nin; Şibli de Cüneyd-i Bağdâdî'nin mürididir. Bk. Reşat Öngören, "İbrâhim b. Muhammed Nasrâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/417-418.

¹⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpûr, 311.

el-Hîrî'nin tasavvufî terbiyesinde yetişirken, diğer taraftan Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî vasıtasıyla Cüneydî silsilenin halkası olmaktadır.

Hayatını ilim öğrenmeye adanmış Sülemî, Bağdat, Irak ve Hicaz'a seyahat etmiş,²⁰ buralarda görüştüğü âlim ve sûfîlerin ilimlerinden istifade etmiş ve öğrendiği zâhirî ve bâtinî ilimleri talebe ve müridlerine rivayet etmiştir.²¹ Sülemî'nin başlıca müridleri arasında; *Hilyetü'l-evliyâ'* sahibi Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038), tekke âdâbını ilk ortaya koyan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (öl. 440/1049)²² ve tasavvuf klasiklerinden *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* müellifi Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) isimleri zikredilir.²³

²⁰ Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/248; Sülemî, Nişâbur'dan Hicaz'a yaptığı hac yolculuğuna, şeyhi Ebû'l-Kâsım Nasrâbâdî ile hicrî 366 yılında çıkmıştır. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/249.

²¹ Sülemî, şeyhi Nasrâbâdî ile yaptığı hac yolculuğunda, şeyhinin, hangi beldeye uğradıysa, o beldeye hadis rivayet eden birini veya birilerini bulup hadis dinlemek konusunda kendisini teşvik ettiğini söyler. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/249; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 113; Tağrîberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire* ([y.y.]: [t.y.]), 3/256.

²² Bk. Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/220-221; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 311; Feridüddin Attâr (ö. 618/1221); Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın, Ebû'l-Fadl'ın yönlendirmesiyle Sülemî'nin elinden hurka giydiğini ve bunun üzerine Mihen'e halkı irşâd etmek için gittiğini söyler. Bk. Feridüddin Attâr, *Tezkiretül-evliya*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık 2012), 714. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile ilgili bir hatırasını şu sözlerle anlatır: "Ebû Abdurrahman'ın huzuruna girmiştim; onunla ilk karşılaşmam idi; şöyle dedi: Kendi elimle sana bir öğüt yazmamı ister misin? Ben de: Evet, dedim. Bunun üzerine bana şu öğüdü yazmıştır: Dedem İsmail b. Nuceyd'in şöyle söylediğini duydum: Cüneyd şöyle demiştir: Tasavvuf, ahlaktır. Senden ahlâklı olan kimse, senden daha iyi sâfidir". Bk. Kemâlüddin Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâifü'l-i'lâm fi işârâti ehli'l-ilhâm*, thk. Saîd Abdülfettâh (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1996), 1/323-324; Abdürrezzâk Kâşânî, *Letâifü'l-i'lâm fi işârâti ehli'l-ilhâm* (Tasavvuf Sözlüğü), çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 135-136.

²³ Kuşeyrî, şeyhi Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (öl. 405/1015) vefatından sonra, şeyhinin pîrdaşı -Ebû Ali ed-Dekkâk ile Sülemî'nin şeyhi; Ebû'l-Kâsım en-Nasrâbâdî'dir- Sülemî'nin sohbetine katılmıştır. Sülemî, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde Ebû Ali ed-Dekkâk'tan sonra ismine en çok yer verdiği sâfidir. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle* (Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 13.

2. Eserleri

Tasavvufu bilmediği için reddedenler,²⁴ tasavvufu öğrenip yaşamak isteyenler²⁵ ve tasavvufi kisveye büründüğü halde onun âdâbına riayet etmeyenlere²⁶ *gerçek* tasavvufu anlatmak gayesiyle otuzlu yaşlarda eser telif etmeye başlayan Sülemî'nin²⁷ yazdığı eserler, Abdülgâfir el-Fârisî'nin ifadesiyle; tertibinde kendisini başkasının geçemediği kıymette idi.²⁸ Sülemî, tasavvuf alanının şumulüne giren hemen her konuda; örneğin sûfîlerin yaşayışı (sünen), hâlleri, makamları, âdâbı, ahlâkı, sözleri (ıstılah), hâl tercemeleri (tabakat), âyet ve hadis yorumları ve Melâmetîlik hakkında, her biri ilgili âyet, hadis ve muhakkik sûfî sözleriyle müdellel, sayıları yüze ulaşan eserler telif etmiş hatta yine Abdülgâfir el-Fârisî'nin zikrettiğine göre eserlerinde yer verdiği konu başlıkları yüzü de aşmıştır.²⁹ Telif ettiği eserlerin bin farklı konuda olduğu rivayetler arasındadır.³⁰

²⁴ Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/129-136. Bu gruba, semâ' hakkında Hz. Peygamber'in sünnetini, sahâbenin ve onların davranış tarzını takip eden âlim ve sâlih imâmın söz ve uygulamalarını bilmediği için hakikat ehlini inkar eden ehl-i ilim de dahil edilebilir. Nitekim Sülemî'nin *Semâ'* kitabını, başta bu kişilere karşılık vermek amacıyla yazdığı görülür. Bk. Sülemî, "Kitâbü's-Semâ'", thk. Nasrullah Pürcevâdî, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372 hş./1993), 2/14.

²⁵ Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/135; Sülemî, "Mesâilü veredet min Mekke", thk. Gerhard Böwering, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sûrî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/455-460; Sülemî, "Risâletü ravzati'l-mürîdin", 3/373-381; Sülemî, "Şerhu meâni'l-hurûf", thk. Gerhard Böwering - Bilal Orfali, *Resâilü Sûfiyye li-Ebî Abdurrahmân es-Sülemî* (Beyrut: Dârü'l-Maşrîk, 2009), 1. Sülemî, *Şerhu meâni'l-hurûf u, Hakâiku't-tefsîr'i* açıklayıcı ve tamamlayıcı olması bakımından kendisine yapılan talep doğrultusunda, ma'rifet ehlinin hakimlerin sözleriyle derlediğini belirtir.

²⁶ Sülemî, "Edebü mücâlesetî'l-meşâyih ve hıfzu hurumâtihim", thk. Kenneth Honerkamp, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sûrî (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/106.

²⁷ Sülemî, *Ziyâdâtü Hakâiki't-tefsîr* (The minor Qur'an commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad), thk. Gerhard Böwering (Beyrut: Dârü'l-Meşrîk, 1995), 16; Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, thk. Ferîk mine'l-bâhisîn ([y.y.]: 1427/2006), 35.

²⁸ Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, 9.

²⁹ Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, 9; Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sâid b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/222; Zehebî, *Mizânü'l-îtidâl*, 6/119; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 98.

³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/210-211; Zehebî bir başka eserinde, Sülemî'nin, sûfîlerin ilimleri hakkında yedi yüz konuda eser yazdığını ve bu eserlerin makbul olduğunu belirtir. Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübela'*, 17/247.

2.1. Sülemî'ye Nisbet Edilen Eserler

Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî; muhaddis, müfessir, müverrih ve sûfî kimliğini müellif olma hasletiyle ölümsüzleştiren hicrî dördüncü asrın en meşhur simalarından biridir. Diğer bir ifadeyle; onun İslâmî ilimler alanında çok yönlü birikime sahip olup bunu satırlara kaydetmesi; kendisinin tefsir, hadis, tasavvuf ve bibliyografya türü çalışmalarında yer almasına sebebiyet vermiştir. Bu itibarla söz konusu ilim dallarında yazılan eserlerde Sülemî'nin adını aradığımızda, kendisinin Melâmetiyye'ye dair yazdığı eser isminin tekrarıyla birlikte kırk adet eseri olduğu tespit edilir. Aşağıda; Sülemî'nin tasavvuf ve tarihi başta olmak üzere tefsir, hadis ve kelâma dair yazdığı eserler konularına göre tasnif edilerek sıralanmıştır:

Tasavvuf

1. *Kitâbü's-sünen*³¹
2. *Hakâiku't-tefsîr*³²
3. *Târîhu's-süfiyye*³³
4. *Tabakâtü's-süfiyye*³⁴
5. *es-Sayhûr fî nakdi'd-duhûr*³⁵

³¹ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/208; İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 313; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Mektebü't-tahkik bi-İsrâfî Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1416/1995), 6/62. Nureddin Şeribe, *Kitâbü's-Sünen*'in yazılı aslını bulamadığını belirtir. Bk. İbnü'l-Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 313 (2. dipnot).

³² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1046; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 311; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9-10/259; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maârif Vekâleti, 1360/1941), 1/673; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Tahran: Mektebetü'l İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tibrizî (Ofset Baskı), 1387/1967), 2/61; Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâr - es-Seyyid Ya'kûb Bekir - Ramazan Abdüttevâb (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993), 2(3-4)/478; Fuat Sezgin, *Târîhü't-türâsî'l-Arabî*: el-Akâid ve't-tasavvuf, fehârisü'l-mücellidî'l-evvel, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1403/1983) 1(4)/179-180.

³³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/208.

³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'târîh* (Beyrut: Dâru Sâdır - Dâru Beyrut, 1386/1966), 9/326; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, tsh. Mehdi Tevhidîpür, 311; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 9-10/259; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târîhü't-türâsî'l-Arabî*, 1(4)/180-181.

³⁵ Kuşeyrî, Sülemî'nin, Hüseyin b. Mansûr'un sözlerinden derlediği bir mecmuası olduğunu ve buna *es-Sayhûr fî nakdi'd-duhûr* adını verdiğini belirtir. Süleyman Ateş bu eseri Sülemî'ye ait gösterirken; Brockelmann, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın eserleri arasında zikreder. Bk. Kuşeyrî, *Kuşeyri*

6. *Mihanü'l-meşâyah*³⁶
7. *Uyübü'n-nefs*³⁷
8. *Kitâbü'l-Fütüvve*³⁸
9. *Erbaûn fi'l-hadîs*³⁹
10. *Âdâbü't-teâzi*⁴⁰
11. *Âdâbü's-süfîyye*⁴¹
12. *Âdâbü's-suhbe ve husnü'l-işra*⁴²
13. *Derecâtü'l-muâmelât*⁴³
14. *Beyânü zelevî'l-fukarâ' ve mevâcibi âdâbihim*⁴⁴
15. *Sünenü's-süfîyye*⁴⁵
16. *Kitâbü'l-Envâr*⁴⁶
17. *Makâmâtü'l-evliyâ*⁴⁷
18. *Menâhicü'l-ârifin*⁴⁸

Risalesi, çev. Uludağ, 325-326; Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/249; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, 65; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2 (3-4)/462.

³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/437; N. Şerîbe "Mihanü's-süfîyye" ismiyle eseri zikreder. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-suîyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 41.

³⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, 9-10/259; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/181-182.

³⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, 9-10/259; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1445; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

³⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, 9-10/259; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/53; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Fuat Sezgin bu eseri, *el-Erbaûn fi't-tasavvuf* başlıkları ile zikreder. Bk. Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/42; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/42; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184. Süleyman Ateş, *Âdâbü's-süfîyye* ile *Cevâmîu âdâbi's-süfîyye* adlı eserlerin aynı kitap olduğunu belirtir. Bk. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 4.

⁴² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/46; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/182-183.

⁴³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/182.

⁴⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/955; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁴⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1006; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Sülemî, "Kitâbü Mehâsinî't-tasavvuf", 3/146.

⁴⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61.

⁴⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1784; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁴⁸ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, 2(3-4)/479; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/181.

19. *Risâletü'l-Melâmetiyye*⁴⁹
20. *Âdâbü'l-fakr ve şerâituhu*⁵⁰
21. *el-Fark beyne ilmi'ş-şerîa ve'l-hakika*⁵¹
22. *Mes'ebetü derecâtî's-sâdikîn*⁵²
23. *Galatâtü's-süfiyye*⁵³
24. *Sülûkü'l-ârifîn*⁵⁴
25. *Mukaddime fi't-tasavvuf*⁵⁵
26. *Usûlü'l-melâmetiyye*⁵⁶
27. *el-İhve ve'l- ehavât mine's-süfiyye*⁵⁷
28. *ez-Zühd*⁵⁸
29. *Kitâbü's-Semâ*⁵⁹
30. *Târihu ehli's-Suffe*⁶⁰
31. *Cevâmiu âdâbi's-süfiyye*⁶¹
32. *Beyânu ahvâli's-süfiyye*⁶²
33. *Mesâilü veredet min Mekke*⁶³
34. *Vasiyye*⁶⁴
35. *Şerhu'l-ahvâl*⁶⁵

⁴⁹ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480.

⁵⁰ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵¹ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵² Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵³ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵⁴ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵⁵ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/183.

⁵⁶ Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 2(3-4)/480; Fuat Sezgin, bu eserin üç başlık ile kütüphanelerde kayıtlı olduğu bilgisini verir: *Risâletü'l-Melâmetiyye*, *Usûlü'l-Melâmetiyye* ve *Risâletün fi beyâni ehli'l-Melâmetiyye*. Bk. Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/182.

⁵⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 31.

⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 39; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/180. Sülemî, eserden *Kitâbü'z-Zühhd* adıyla bahseder. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nüreddin Şerîbe, 3.

⁵⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebi Ali el-Cüllâbi el-Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, tsh. Muhammed Abbâsi (Tahran: Müessesesi-i Matbûâti-i Emîr-i Kebîr, 1336/1920), 523; Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁰ Hücvîri, Sülemî'nin, ehl-i Suffe'nin tarihine dair müstakil bir eser yazdığını ve bu eserde ashâb-ı Suffe'nin menkıbe, fazilet, isim ve künyelerini anlattığını hatta Suffe ehli arasında, Hz. Aişe'ye iftira edenlerin başında gelen Musattah b. Üsâse b. Abbâd'ı da zikrettiğini belirtir. Bk. Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, tsh. Muhammed Abbâsi, 99; Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb* (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 147.

⁶¹ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/181.

⁶² Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶³ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁴ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁵ Sülemî, "Kitâbü's-Semâ", 2/24.

Tefsir

36. *Emsâlü'l-Kur'ân*⁶⁶

37. *Tehzibü'n-nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ân li İbn Şihâb ez-Zühri*⁶⁷

Hadis

38. *Suâlât li'd-Dârekutni*⁶⁸

39. *Hadîs (ev cüz') es-Sülemî*⁶⁹

Kelâm

40. *er-Redd alâ ehli'l-Kelâm*⁷⁰

Sülemî'nin tasavvuf ve tabakat kitapları ve bibliyografya türü çalışmalarda edindiğimiz bilgilerle isimlerini yukarıda zikrettiğimiz eserlerinin büyük bir kısmı neşir ve tahkik edilmiş; bazılarının ise Türkçe, Farsça, İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi çeşitli dillere tercemesi yapılmıştır.⁷¹ Sülemî'nin eserleri arasında zikredilen *Kitâbü's-sünen*, *Târîhu's-süfiyye*, *es-Sayhûr fi nakdi'd-duhûr* ve *Mihanü'l-meşâyih* eserlerine henüz ulaşamamıştır.

Seksen yedi yıllık ömrünü ibadet, taat, ilim ve irfan ile geçiren Sülemî, arkasında ismini ölümsüz kılacak müridler ve eserler bırakarak 412/1021 yılı 3 Şaban/12 Kasım Pazar günü Nişâbur'da vefat etti.⁷² Cenazesi, kendisinin sohbet ve ilminden istifade eden müridlerinin bir araya geldiği, Nişâbur'da herkes tarafından bilinen düveyresine⁷³ defnedildi.⁷⁴

⁶⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/168. (Sülemî'nin vefat tarihi h. 412 tarihi verilirken ilgili kısımda h. 406 yılı verilmiş. Muhtemel yazım hatasına dikkat edilmelidir); Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/61.

⁶⁷ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁸ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁶⁹ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁷⁰ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1(4)/184.

⁷¹ Bu konuda daha geniş bilgi için; *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* isimli doktora tezimizin "Sülemî'nin Neşredilen Eserleri" bölümüne bakılabilir.

⁷² Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, 2/249; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/151; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, 2/129; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1047; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ'*, 315; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti's-sugrâ*, thk. Muhyiddin Ali en-Necîb (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013), 1/190-191; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, 6/62.

⁷³ Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1349/1931), 2/248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata - Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 15/151; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ'*, 313.

Düveyre; İslâm'ın ilk asırlarında âbid, zâhid ve sâfilerin ilim, zikir, ibadet ve sohbet için toplandıkları mekana verilen isimdir. Bk. Süleyman Uludağ, "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/43.

⁷⁴ Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, 2/248; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/151; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ'*, 313.

3. Tasavvufî Görüşleri

3.1. Tasavvufun İlmî Dayanakları: Şeriat ve Hakikat İlmî

Sülemî'nin tasavvufî görüşlerinin menşeyini oluşturan ana unsur, onun ilim algısıdır. Sülemî'ye göre; Yüce Allah'ın, resulü Hz. Muhammed'e inzal ettiği ve Peygamberin de kendisine inzal edilen ayetleri insanlara anlamaları için açıklayıp tebliğ ettiği söz (hadis) ve yazıya dayalı haberden başka bir ilim daha vardır. Bu ilim, dile ve yazıya sığmayan, mahalli sadırda olan kalp ilmidir.⁷⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.), Cenab-ı Hak tarafından insanlara beyan etmekle görevlendirildiği İslâm'ın sadece metinsel bilgisine değil bunun fevkinde olarak o metnin içinde mündemiç bulunan öz/hakikî bilgiye de sahipti. Bu itibarla Hz. Peygamber, İslâm'ın zâhirî bilgisi olan şeriat ve şeriatin özü anlamındaki hakikate ve onun bilgisine sahip olan ilk Müslümandı.

Sülemî'ye göre şeriat; tıpkı insan bedenini oluşturan akıl, göz, kulak, el ve ayak gibi çeşitli organların bir araya geldiği bütüncül bir yapıyken, hakikat ise insan bedenine (şeriat) hayat veren, onu diri tutan kalp hükmündedir. Nasıl ki, anne rahmindeki bir ceninin kalp atışı, onun kemik ve kas gibi bedensel fonksiyonlarının yaratılmasından sonra

M. Louis Massignon, Sülemî'nin ölürken Nişâbur'daki tekke-kütüphanesinin yönetimini İbn Bâküye eş-Şirâzî'ye (öl. 442/1050) bıraktığını belirtir. Bk. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Arduç Yayınları, 2006), 1/40.

Sülemî öldüğünde, başının, Ebû Hafs el-Haddâd'ın ayağının ucuna gelecek şekilde gömülmesini vasiyet etmiştir. Bk. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (Evliya Tezkireleri), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), 371. Fakat kaynaklarda Ebû Hafs'ın nerede medfun olduğu bulunamadığından, Sülemî'nin söz konusu vasiyetinin yerine getirilip getirilemediği bilinmemektedir.

⁷⁵ Sülemî, "İki ilim vardır: Lisan ilmi, Kalb ilmi. Faydalı olan kalb ilmidir. Lisan ilmi de Allah'ın âdemoğullarına hüccetidir" (Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, 34, no: 368) manasındaki Hz. Peygamber sözünün, lisan ilminin şeriat (hüccet); kalbte sabit olan ilmin hakikat (muhammed) ilmini belirttiğini zikreder. Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakikatî", thk. Muhammed Sürî, *Mecmûa-i âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdi - Muhammed Sürî (Tahran: Müessesesi-i Pejuheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/398-399. Sülemî bir başka eserinde; tasavvufun, söze ve dile sığmayan bir hakikat olduğunu belirtir. Sülemî'nin tasavvufa dair söylediği bu söz, onun hakikat ilmiyle ilgili ontolojik bağını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", thk. Etan Kohlberg, *Mecmûa-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdi (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372/1993), 2/147.

duyulabiliyorsa,⁷⁶ Sülemî'ye göre de, kalbe hayat veren hakikat ilminin elde edilebilmesi için öncelikle, Müslüman şahsiyetini inşa eden şeriatin tüm gereklerinin yerine getirilmesi elzemdir. Fakat ona göre, şeriat hükümlerini yerine getirirken iki şartın olması zorunludur: Birincisi ihlâs; ikincisi İlâhî tevfiğ.⁷⁷ Bu iki şarttan birincisi kula, diğeri İlâhî iradeye bağlıdır. Niyetini saf kılan, sadece Cenab-ı Hakk'ın rızası için şer'î hükümleri yerine getiren mü'min, şayet Hakk'ın tevfiğine da nail olursa, hakikat ilmine ulaşabilir. Sülemî, şeriat ve hakikat arasında hem kulun hem de Hakk'ın iradesine dayalı bir bağ kurmakla, bir yandan kulu çalışmaya (mücâhede) ve İlâhî lütfâ dayanmaya teşvik ederken, diğeri yandan elde edilecek müspet sonucun nefse isnad edilemeyeceğini de gösterir. Sülemî'nin belirttiğine göre; Yüce Allah'ın lütuf ve fazlına sığınarak, ihlâs ile riayet edilen emir ve yasaklar hakikat ilmini intac ettiğinde, kulun şeriat ile alakası bitmez. Zira ona göre şeriat, mü'minin hakikate ermesi ve hakikatte terakki etmesi için her daim uyulması zorunlu olan İlâhî bir nizamdır.⁷⁸

3.2. Şeriat ve Hakikat İlminin Temsilcileri

Sülemî'ye göre ilim, en genel isimlendirme ile şeriat ve hakikat olmak üzere ikiye ayrılır. Şeriat ilminin temsilcileri fakihler ve muhaddisler; hakikat ilmini temsil edenler sûfiler ve melâmetilerdir.⁷⁹ Sûfî ile melâmetîyi hakikat ilmi çatısı altında birbirinden ayıran temel fark, sûfinin şeriatin hakikatine; melâmetînin hakikatın hakikatine sahip olmasıdır.⁸⁰ Bir diğeri tabirle; sûfî, Yüce Allah hakkında bilgisi

⁷⁶ "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yaratmış. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargaha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" haline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!". (Diyanet İşleri Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali, 26 Şubat 2023, el-Mü'minün 23/12-14).

⁷⁷ Bk. Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakikatî", 3/397-398.

⁷⁸ Sülemî'nin şeriat ve hakikat ilminin hususiyetlerine dair açıklamaları için Bk. Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakikatî", 3/398-405; Süleyman Ateş, "Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Eser, el-Fark beyne ilmi's-şeriatî ve'l-hakikatî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16 (1968), 220-231.

⁷⁹ Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", thk. Ebû'l-Alâ Afîfi, *Mecmûa-i âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî 1372/1993), 2/402-403; Bk. Sülemî, "Kitâbü Sülûkî'l-ârifin", thk. Süleyman Ateş, *Mecmûa-i âsâr-i Ebî Abdîrrâhmân Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Süri (Tahran: Müessesesi-i Pejuheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İran; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009), 3/565-566.

⁸⁰ Bk. Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", 2/402-403.

(ma'rifetullah) olan, O'nu tanıyan kimse iken, melâmetî O'nunla beraber olup, özel sırlarına ortak olan kimsedir.⁸¹ Bununla birlikte sūfî, kendisine İlâhî kudret tarafından bahşedilen ikram ve lütufları halka izhar ettiğinden, hâl bakımından melâmetîden daha aşağı konumdadır. Zira melâmetî kendisine Cenab-ı Hakk'tan ihsan edilen her türlü ilim, hâl ve makamı herkesten hatta kibir ve ucuba mahal vermemesi için kendi nefisinden dahi sır gibi sakladığından *emin* vasfını kazanır ve sūfîden daha üst dereceye yükselir.⁸²

Sülemî'nin ifadelerine göre; cem'ül-cem' ve kurbette Hakk ile beraber olma⁸³ hâlini yaşamaktan başka bir melâmetiyi ehl-i melâmet yapan temel iki unsur vardır ki, bu unsurlar melâmetînin sahip olduğu yüksek ilim, hâl ve makamın en belirgin belki de tek tezahürleridir. Bunlar; fütüvvet ahlâkı ve nefsi hor görmektir.⁸⁴ Bu iki husus, ehl-i melâmeti, Cenab-ı Hakk ile aralarındaki yakınlık (kurb) bağını korumak ve bunu devam ettirmek için başkalarının kendilerinin nail olduğu yüksek derecelerden âgâh olmaması adına sıradan bir Müslüman gibi yaşama temayülünü en bariz bir şekilde ifşa eden temel özelliklerdir. Zira Hakk katındaki hâllerini ve makamlarını kaybetme korkusuyla kendilerini halktan gizlemek için, işledikleri kusurları göstermeyi en salim yol olarak kabul ederek *melâmet* vasfını kazanan melâmetîler, kendilerine bahşedilen ulvî ilim ve hâllerin tabii bir neticesi olan fütüvvet ahlâkına sahip olmakla seçkin kimseler olduklarını istemeden de olsa izhar etmekten kurtulamamışlardır. Şayet aksi olsaydı, yani nefislerinin afetlerinden korunmak için gizliliğe son derece ehemmiyet veren bu sūfî topluluğu, fütüvvet adı verilen yüksek bir ahlâk ile tanınmış olmasalardı; kendileri hakkında bilgi sahibi olunamayacak, en önemlisi hakîkatin de bir hakîkati olduğu, Allah'ı tanımaktan (ma'rifetullah) daha ileri olarak O'nunla beraber olmanın yüceliği bilinmeyecekti.

⁸¹ Bk. Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", 2/402-403.

⁸² Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/143-155.

⁸³ Sülemî, "Kitâbü Beyânî's-şeriatî ve'l-hakîkatî", 3/399; Sülemî, "Risâletü'l-Melâmetiyye", 2/402-403.

⁸⁴ Fütüvvet ve nefsi hor görmek, Horasanlı melâmet ehli sūfilerin tasavvuf anlayışlarını şekillendiren iki temel unsurdur. Bu öneminden dolayı olmalı ki Sülemî, nefsin ayıpları ve tedavi yollarını konu aldığı *Uyübü'n-nefs ve müdâvâtühâ* eseri ile fütüvvet ahlâkının ilkelerine yer verdiği *Kitâbü'l-Fütüvve* eserlerini kaleme almıştır. Melâmetî olmanın şartları olarak değerlendirilebilecek bu iki konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hatice Gargu Karadeniz, *Ebü Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 160-183.

3.3. Tasavvufun Kaynağı, Usûl ve Esasları

Sülemî, hicrî dördüncü asra kadar tevarüs ettirdiği tasavvufî birikimin kendisine verdiği dirayetle, bir tasavvuf tanımı yapmak yerine onun kaynağı, usûlü ve esasları hakkında bilgi vermeyi tercih eder. Sülemî'ye göre tasavvufun kaynağı, Müslümanlara her hususta olduğu gibi bu konuda da rehberlik eden Hz. Peygamber'dir. Binaenaleyh en mücmel ifadeyle tasavvuf; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âdâbı, ahlâkı ve hâlleriyle hallenmektir. Fakat Sülemî'nin belirttiğine göre hiçbir Müslüman, Hz. Peygamber'in bu üç hususiyetinden hiçbirinde O'nun derecesinde olamaz; sadece ona benzeyebilir. Zira bütün bunlar, kâmil manada sadece Hz. Peygamber'de tahakkuk edebilir.⁸⁵

Sülemî, Hz. Peygamber'in tasavvuf için taşıdığı yegane otoriteyi, şeriki olamayacağı hususunun altını çizerek ikrar ettikten sonra sûflerin önderi olarak ehl-i Suffe'yi gösterir.⁸⁶ Zira ona göre ehl-i Suffe, ahlâk ve hâl bakımından eşsiz olan Hz. Peygamber'e, dünyalık hiçbir şeye iltifat etmeden tabi olmaları ve hem Cenab-ı Hakk'ın hem de kendisinin hüsn-i teveccühüne mazhar olmaları bakımından ittiba'ı mümkün olan bir sahabe topluluğudur.⁸⁷ Bu itibarla sûfler, tasavvufun en temel kavramlarından *fakr* (Allah'tan başkasına ihtiyaç duymamak ve dünyalık hiçbir şeye mâlik olmamak) kelimesini ehl-i Suffe'den ilhamla kendilerine şiar edinmekle kalmamış, kendilerine de *fukara* adını vermişlerdir.⁸⁸

Meşruiyetini Hz. Peygamber ve O'nun İlâhî takdire şâyân sahabeti ehl-i Suffe'den alan tasavvufun, bir başlangıcı bir sonu ve bir de dereceleri/makamlar vardır.⁸⁹ Buna göre tasavvuf yoluna girmek isteyen bir kişi, öncelikle işlediği bütün günahlardan derin bir pişmanlık duyarak bir daha o günahlara dönmek üzere tevbe (tevbe-i nasuh) etmeli; ardından kendisine şeriatin ahkâmını öğretecek mizacına uygun hikmet ehli bir zâtı arayıp bulmalıdır. Böyle bir zâtı bulduğunda kendisine intisap ederek, onun öğütlediği âdâb, ahlâk ve mücâhedeleri kararlı bir iradeyle yerine getirmelidir. Bu safha tasavvufun başlangıç safhası olmakla

⁸⁵ Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/145-147.

⁸⁶ Sülemî, "Kitâbü Mehâsinî't-tasavvuf", 3/130.

⁸⁷ Sülemî, "Beyânü ahvâlî's-süfiyye", thk. Süleyman Ateş, *Tis'a Kütüb li-Ebi Abdurrahman es-Sülemî* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1981), 133-134.

⁸⁸ Sûflerin kendilerine fukarâ demelerinin bir diğer sebebi de fakrın kulluğa; gnânın Rab'liğe yakışan bir hususiyet olmasıdır. Zira Yüce Allah "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır" buyurur. Fâtır 35/15. Bk. Sülemî, "Mes'eletü derecâtî's-sâdikin fi't-tasavvuf", thk. Kenneth Honerkamp, 3/79.

⁸⁹ Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/143-150.

birlikte, makam olarak, günahlara tevbe edip dünyadan yüz çevirmeyi, hakîm bir şeyhten dini öğrenmeyi talep etmeyi ve bunda muvaffak olmayı barındırdığı için irâde makamı adını alır. Yolun başında olduğu için *mübtedî* adını alan ve ardından bir şeyhe intisap ederek *mürîd* olan kişi, zâhirî günahlardan temizlendiği gibi bâtinî kirlerden de arındığında *sûfî* adını alarak tasavvuf makamına yükselir. İrade ve tasavvuf makamlarından sonra; sûfinin, Yüce Allah'tan başka her şeyden bağıni kopardığı hürriyet makamı gelir ki bu makamda sûfî, Allah'ın sırlarına ortak olarak eminlik vasfını kazandığı *velî* olma derecesine ulaşır. Bu makamda kendisinden ettiği dualar kabul edilir. Bu makamın ardından o da artık Hakk'a davet eden "dâî" ismini kazanır. Bütün bu makamlardan sonra Hakk'a vuslat ve ittisâl makamına ulaşır.⁹⁰

Sülemî, tasavvufa girme iradesi gösteren bir mübtedînin, ilerleyen süreçte geçirdiği aşamaları ana hatlarıyla anlattığı yukarıdaki ifadelerini beş ana esas üzerine inşa eder. Tasavvufun esasları adını alan bu esaslar; âdâb, ahlâk, mücâhedeler, hâller ve ruhsatlardır.⁹¹ Bunlar arasında en temel olan âdâbdır. Diğer tüm esaslar onun üzerine bina edilir.⁹² Âdâb, bir sûfinin şer'î ve tasavvufî manada yerine getirmesi gereken bütün âdâb ilkelerini içine alan geniş bir kavramdır.⁹³ Her konuda olduğu gibi âdâb konusunda da ihlâsî öğütleyen Sülemî, ihlâsın gerçekleşmesini nefsin hor ve hakir görülmesiyle ilişkilendirir.⁹⁴ Ona göre nefsinde hiçbir değer görmeyen kişi ancak, âdâbı kemâl-i veçhile yerine getirebilir ve bu manada yerine getirilen âdâb, sûfinin zâhirini güzelleştirdiği gibi bâtinine taalluk eden ahlâk ve hâllerinin de güzelleşmesine imkan verir.⁹⁵ Bu anlamda Sülemî, gereği gibi uygulanan âdâbın, sûfinin ahlâkî gelişimine ve yüce hâllere ermesine sebep olan ilk amil olarak değerlendirirken, bâtinin güzel olmasının âdâbı da güzelleştireceğine inanarak, zâhir ve bâtin arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığına dikkat çeker.⁹⁶ Sülemî'nin âdâba bu denli ehemmiyet vererek onun, nefsin hakir olduğu anlayışından beslendiği ve bâtinî yüce hâllerin zâhirde âdâbı güzelleştireceği şeklinde bâtin-zâhir arasında dönüştürücü bir ilişkiden bahsediyor olması, yettiği Nişâbur'da hâkim olan Melâmetiyye anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Zira

⁹⁰ Bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/143-155.

⁹¹ Bk. Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/131-136.

⁹² Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137.

⁹³ Bk. Hatice Gargu Karadeniz, *Ebü Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*, 107-110.

⁹⁴ Sülemî, "Beyânü ahvâli's-sûfiyye", thk. Süleyman Ateş, 135.

⁹⁵ Bk. Sülemî, *Âdâbü's-suhbe*, 122-125.

⁹⁶ Bk. Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137; Sülemî, *Âdâbü's-suhbe*, 123-125.

Melâmetîlik anlayışının temelinde nefsi hor görmek, âdâb ve bâtinî güzelliğin kaçınılmaz olarak zâhire yansması şeklinde ifade edebileceğimiz fütüvvet yer alır.⁹⁷ Nitekim Sülemî'nin, hakkında en çok eser yazdığı konunun âdâb olması ve nefsin ayıpları ve tedavi yolları ile fütüvvet hakkında müstakil eserler telif etmesi, söz konusu tespiti destekleyen en güçlü karinelere biridir.⁹⁸

Sülemî, tasavvufun esasları bağlamında âdâbı temel alarak onunla diğer esaslar arasında kurduğu siyak-sıbak ilişkisinde; âdâbı çalışmak; ahlâk ve mücâhedeleri sünnete uymak; hâlleri Allah tarafından ihsân edilen bir mevhibe; ruhsatları ise hâl sahiplerine kılınan mübâhlar olarak tanımlar.⁹⁹ Daha açık bir tabirle ihlâs ve kemâl-i veçhile yerine getirilen âdâb güzel ahlâkı, güzel ahlâk yüce hâlleri ve yüce hâller de bazı ruhsatlarla amel edilmesine sebebiyet verir.¹⁰⁰ Sülemî, söz konusu esaslar arasında biri diğerinin sebep ve neticesi şeklinde ilk bakışta kurulan ilişkinin aslında bir zorunluluk değil, İlâhî tevfiğe dayalı Mutlak bir iradenin gerçekleşmesi halinde ancak tahakkuk edebileceğini belirtir.¹⁰¹ Bu itibarla Sülemî, kulun fiili ve iradesinin, takdir planında gerekli olduğu fakat arzu

⁹⁷ 3./9. asrın önde gelen melâmet ehli sûfilerinden Ebû Hafs el-Haddâd en-Nisâbüri (öl. 260/874) "Tasavvuf; bütünüyle edepten ibarettir. Her vaktin ve her makamın bir edebî vardır. Vakitlerle ilgili edeplere riayet eden, ricâlin ulaştığı yere ulaşır. Edepleri yitiren ise [Allah'a] yakın olduğunu zannettiği yerden uzak düşer, makbul olduğunu umduğu yerden de reddedilir" sözüyle tasavvufta âdâbın vazgeçilmez olduğunun altını çizer. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Şerîbe, 119; Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, çev. Tek, 64.

Ebû Hafs, tasavvufu edepten ibaret gördüğü tanımına ilave olarak, edebî en kâmil anlamda tezahürü olarak belirtebileceğimiz fütüvvetin de pîri olarak kabul edilir. Bu manada Cüneyd, Ebû Hafs'ın "Fütüvvet; insaf etmek ama insaf beklememektir" tarifini çok beğenerek, Ebû Hafs'ın fütüvvet konusunda herkesi geçtiğini söyler. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Şerîbe, 117-118.

⁹⁸ Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) verdiği bilgiye dayanılarak Irak sûfilerinin -ki bunların başında Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) gelir- ekseriyetle tasavvufun işâret; Horasan sûfilerinin ise muâmelât kısmına dair eserler telif ettiği söylenebilir. Konumuz itibariyle söylenecek olursa hicrî dördüncü asır Nişâbur sûfilerinden Sülemî'nin eserlerini telif ettiği konuların çoğunlukla tasavvufun muâmelât kısmına giren âdâb, ahlâk, nefise mücâhede vb. konularda olması, yetiştigi coğrafyada eser yazan sûfilerin genel temayülüne uygun olmasıyla açıklanabilir. Bk. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, tsh. Ahmed Şemseddin (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 27-31. Kelâbâzî, *Taarruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 59-60; Hatice Gargu Karadeniz, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*, 13-14.

⁹⁹ Bk. Sülemî, "Mutasavvıfların Hâlleri", çev. Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri*, 111; Sülemî, "Beyânü ahvâlî's-süfiyye", thk. Ateş, 135-136; Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137; Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 2/156. Sülemî, *Beyani ahvâlî's-süfiyye* eserinde âdâb, ahlâk, mücâhedât, ahvâl ve ruhsatları tasavvufun gerekleri; *Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf*'ta âdâb, ahlâk, ahvâl ve ruhsatları tasavvufun dereceleri; *Menâhicü'l-ârifin*'de âdâb, ahlâk ve ahvâlî tasavvufun makamları olarak sıralar.

¹⁰⁰ Sülemî, "Kitâbü Mehâsini't-tasavvuf", 3/136-137.

¹⁰¹ Bk. Sülemî, "Risâletü ravzati'l-mürîdin", 3/373-381.

edilen yüce hâllere ulaşmada yeterli olmadığını ifade etmekle bir anlamda Ehl-i Sünnet itikadını savunduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 4./10. asırda tasavvufun başlıca merkezlerinden biri olan Nişâbur'da bir taraftan dedesi İsmail b. Nüceyd ile Melâmetîlik, diğer taraftan elinden bizzat hırka giydiği Ebû Kasım en-Nasrabadî vasıtasıyla Bağdat sûfî okulunun etkili bir takipçisidir. Sülemî, biri Nişâbur diğeri Bağdat'a dayanan her iki manevî silsilenin sadece ortak bir halkası olmakla yetinmeyip, kendisine bu iki kaynaktan tevarüs eden irfanî mirası, kaleme aldığı onlarca eserle sonraki zamanlara intikalini sağlayan, bunu yaparken şöhret kazanmayı değil, hakikî tasavvufun âyet, hadis ve selef-i salihin sözleriyle tahkikini amaçlayan bir sûfidir. Sülemî'yi, söz konusu amacında yalnız bırakmayan, muasır müellif sûfilerden ayıran bir husus vardır ki, o da kendisinin sûfî şahsiyetine esas kimliğini kazandıran ve eserlerinde hep bu kimliğin çeşitli yönlerini ortaya koymaya çalıştığı Melâmetîliktir.

Sülemî, ilmi sadece dinin öğrenilmesinde bir araç olarak görmemiş, onun, şeriatin gereklerini ihlâs ve ilâhî tefvîkı refik edinerek yerine getirilmesi neticesinde hakîkate (yüce hâller ve yüksek makamlar) erdirici özelliğine vurgu yapmıştır. Sülemî'nin, şeriatin bir şekilsel (zahîrî) bir de özsel (batınî) yönüne vurgu yaparak temelde şeriat ve hakikat ilmi adıyla ikiye ayırdığı ilim ayrımında, hakîkate hizmet eden bir şeriat ve hakikatın şeriatle kayıtlandırıldığı bir ilim idealize edilir.

Sülemî, ilmi şeriat-hakikat ve zâhir-bâtın gibi kavramsal bir ayrıma tabi tutarak, hakikatın de bir hakikati olduğunu öne sürmesi, bir taraftan tasavvufun diğer İslâmî ilimler arasındaki meşruiyetini tahkim ederken diğer taraftan sûfiler ile ehl-i Melâmet arasındaki derin farkı ortaya koyar. Binaenaleyh Sülemî'ye göre ehl-i Melâmet, Yüce Allah hakkında ayne'l-yakîn bilgi sahibi olan sûfiden, hakka'l-yakîn/maiyyet (beraberlik) derecesinde bir makama nail olmakla daha üstündür.

Sülemî'nin tasavvufun esaslarına dair ortaya koyduğu rükünler arasında özellikle âdâba hayatî derece ehemmiyet vermesi; tasavvufu edepten ibaret gören Ebû Hafs el-Haddâd'ın anlayışını benimsediğini, hatta âdâbı nefsi hor görmek ile temellendirip zâhir-bâtın yönü arasındaki dönüştürücü ilişkiye değinmesi, onun Melâmetîliğin bir sözcüsü olduğunu gösteren önemli delillerdendir.

Binaenaleyh söylemek gerekir ki; Sülemî, tasavvufun gerek ilmî yönü gerek esasları hakkında verdiği bilgilerle, kendisinin genelde tasavvufun, özelde Melâmetîliğin bir şârihi ve muhakkiki olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Askalâni, İbn Hacer. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Mektebüt't-tahkik bi-ışrâfi Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî - Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1416/1995.
- Atâbekî, Tağrıberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. [y.y.]: [t.y.].
- Ateş, Süleyman. "Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Eser, *el-Fark beyne ilmi'ş-şeriatî ve'l-hakikati*". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 219-231.
- Ateş, Süleyman. *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.
- Ateş, Süleyman. *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Attâr, Feridüddin. *Tezkiretü'l-evliya* (Evliya Tezkireleri). çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Bağdâdî, Hatib. *Târîhu Bağdâd*. Kahire: Dârü'l-Fıkr, 1349/1931.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ül-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. Tahran: Mektebetü'l İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tibrizî (Ofset 3. Baskı), 1387/1967.
- Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâr - es-Seyyid Ya'küb Bekir - Ramazan Abdüttevâb. 10 Cilt (15 Kısım). Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns*. tsh. Mehdi Tevhîdîpür. Tahran: Kitâbfurûş-i Mahmûdî. 1337/1921.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: Maârif Vekâleti, 1360/1941.
- Diyanet İşleri Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali. 26 Şubat 2023. <https://acikkuran.com/23/14>
- Fârisî, Abdülgâfir. *Târîhu Nisâbûr: el-Müntehab mine's-siyâk*. haz. Mahmûd Kâzım el-Mahmûdî. Kum: Cemâatü'l-Müderresîn, 1362/1403/1983.
- Gargu Karadeniz, Hatice. *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebi Ali el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb* (Hakikat Bilgisi). çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Hücvîrî. *Keşfü'l-mahcûb*. tsh. Muhammed Abbâsî. Tahran: Müesses-e-i Matbûâti-i Emîr-i Kebîr, 1336/1920.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Büyük İslâm Târîhi). çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Salâh Muhammed el-Hiyemî; râceahu Abdülkâdir el-Arnâut - Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 21 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Suûni'l-İslâmiyye, Özel Baskı, 1436/2015.

- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata - Mustafa Abdülkâdir Ata. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî'târih*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır - Dârü Beyrut, 1386/1966.
- İbnü'l-Esîr. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, [t.y.].
- İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Dîmaşk - Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1410/1989.
- İbnü'l-Mülakkın. *Tabakâtü'l-Evliyâ'*. thk. Nüreddin Şerîbe. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Baskı, 1406/1986.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifü'l-i'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm*. thk. Saîd Abdülfettâh. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemül-müellifîn*. 8 (15) Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna - Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.].
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Taarruf* (Doğuş Devrinde Tasavvuf). çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kelâbâzî. *et-Taarruf*. tsh. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Knysht, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. çev. İhsan Durdu. İzmir: Ufuk Yayınları, 2011.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2009.
- Massignon, M. Louis. *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*. çev. İsmet Birkan. Ankara: Ardeş Yayınları, 2006.
- Nisâbüri, Hâkim. *Târihu Nisâbüri*. thk. Mâzin b. Abdirrahman el-Bahslî el-Beyrutî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Öngören, Reşat. "İbrâhim b. Muhammed Nasrâbâdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/417-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg. *el-Vâfi bi'l-vefeyât. bi-î'tinâ'* Sven Dederîng. 29 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2. Baskı, 1394/1974.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. Muhammed Emîn. Beyrut: Muhammed Hâşim el-Kütübi, 1976.
- Sezgin, Fuat. *Târihü't-türâsi'l-Arabî: el-Akâid ve't-tasavvuf, fehârisü'l-mücellidi'l-evvel*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 8 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-Îmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983.
- Sübki. *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti's-sugrâ*. thk. Muhyiddin Ali en-Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.

- Sülemî “Kitâbü’s-Semâ”. thk. Nasrullah Pürcevâdî. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî. 2/1-31. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî 1372/1993.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. “Kitâbü mehâsini’t-tasavvuf”. thk. Kenneth Honerkamp. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/121-147. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Beyanü ahvâlî’s-süfiyye”. thk. Süleyman Ateş. 133-141. *Tis’a Kütüb li-Ebî Abdîrrahman es-Sülemî*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1981.
- Sülemî. “Beyânü ahvâlî’s-süfiyye”. thk. Süleyman Ateş. 133-141. *Tis’a Kütüb li-Ebî Abdîrrahman es-Sülemî*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1981.
- Sülemî. “Edebü mücâlesetî’l-meşâyih ve hıfzu hurumâtihim”. thk. Kenneth Honerkamp. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/89-121. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Kitâbü Beyânî’ş-şerîati ve’l-hakikati”. thk. Muhammed Sürî. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman es-Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/383-407. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Kitâbü Sülûkî’l-ârifin”. thk. Süleyman Ateş. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebî Abdîrrahmân Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/557-581. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Menâhicü’l-ârifin”. thk. Etan Kohlberg. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. N. Pürcevâdî. 2/133-159. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372/1993.
- Sülemî. “Mes’eletü derecâtî’s-sâdikin fi’t-tasavvuf”. thk. Kenneth Honerkamp. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebî Abdîrrahmân Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/63-89. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Mesâilü veredet min Mekke”. thk. Gerhard Böwering. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/455-460. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İnan; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. “Mutasavvıfların Hâlleri”. çev. Süleyman Ateş. *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî’nin Risâleleri*. 109-115. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

- Sülemî. "Risâletü ravzati'l-mürîdîn". thk. Muhammed Sürî. *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî - Muhammed Sürî. 3/363-383. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İrân; Berlin: Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî Dânişgâh-ı Âzâd-ı Berlin (Institute of Islamic Studies Free University of Berlin), 1388 hş./2009.
- Sülemî. "Risâletü'l-Melâmetiyye". thk. Ebü'l-Alâ Afîfî. *Mecmûa-i âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî. 2/335-441. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1372/1993.
- Sülemî. "Şerhu meâni'l-hurûf". thk. Gerhard Böwering - Bilal Orfali. *Resâilü Süfiyye li-Ebî Abdîrrahmân es-Sülemî*. Beyrut: Dârü'l-Maşrık, 2009.
- Sülemî. *Âdâbü's-suhbe*. thk. Mecdi Fethi es-Seyyid. Tanta: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1410/1990.
- Sülemî. *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. thk. Ferîk mine'l-bâhisîn. [y.y.]: 1427/2006.
- Sülemî. *Tabakâtü's-süfiyye* (İlk Zahid ve Süfiler). çev. Abdürrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.
- Sülemî. *Tabakâtü's-sufiyye*. thk. Nûreddin Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 4. Baskı, 1434/2014.
- Sülemî. *Ziyâdâtu Hakâiki't-tefsîr* (The minor Qur'an commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad). thk. Gerhard Böwering. Beyrut: Dârü'l-Meşrık, 1995.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976.
- Uludağ, Süleyman. "Muhammed b. Hüseyin Sülemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazıcı, Tahsin. "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/220-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. 2 (4) Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsi. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Zehebî. *el-İber fî haberi men gaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Zehebî. *Mizânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Abdülfettâh Ebû Sünnê. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.